

Poziții oficiale și naționale în conținutul social al literaturii didactice românești din Transilvania (1770—1830)

Ioan Nistor

Conștiente că sudura unei societăți în plină acțiune de înnoitoare transformări, într-un imperiu heterogen, este un lucru imperios necesar, greu de realizat, fără formularea unor considerații speciale, care să constituie liantul necesar, autoritățile au semănat în cărțile de școală multe prevederi de acest fel.¹ Pledoaria pentru armonie și sociabilitate între oameni venea să demonstreze copiilor: „precum vă este vouă de lipsă ajutorul, sfatul și prieteșugul altor oameni, tocma așa tare le trebuiește și lor al vostru“.² Spre a obține un mai mare efect persuasiv, se trece la o argumentare concretă în care se afirmă: „Voi numai singuri nu vă puteți zidi sau face casă, nu vă puteți face haine, nu vă puteți găta bucate, nici vă puteți apăra...“³ Transpus pe planul comportamentului acest lucru trebuie să se manifeste printr-un salut politic, o față veselă, o clipire prietenoasă, un mic serviciu,⁴ care fac plăcută viața celor din jur, mai ales a stăpînilor.

Toate acestea sînt elemente pozitive și progresiste dacă nu ar fi subordonate subjugării și exploatării popoarelor. Armonia dintre oameni căutată și cultivată nu viza finalități etice, de exprimare a libertății personale și naționale de opțiune, ci suporturi ideologice cît mai sigure și mai eficiente pentru uriașa construcție politică multinațională, care era Imperiul Habsburgic.

¹ Lucrarea continuă materialul expus în studiul **Modelul social în literatura didactică românească din Transilvania (1770—1830)**, apărut în numărul precedent al acestei reviste.

² **Cîntecă nărașurilor bune pentru tinerime**. Sibiu, 1819, p. 74.

³ *Ibidem.*, p. 43.

⁴ *Ibidem.*, p. 75.

Fundamentarea teoretică a supunerii societății este ancorată cu predilecție în motivul supunerii, care străbate problematica socială din literatura didactică, acesta fiind investit cu valențele necesare spre a-și aduce contribuția la unitatea și coeziunea statului. Întreaga viață socială urma să se desfășoare sub imperiul supunerii, care însemna în ochii autorităților comandamentul politic cel mai de seamă ce trebuia impus și statornicit. Astfel toți cetățenii datorează credință și supunere împăratului întrucît „stăpînitoriul țerei este domn și stăpîn nu numai preste bunul și averea fieștecăruia ci încă și preste viața tuturor supușilor”.⁵ Faptul impune ca viața și integritatea persoanei împăratului „laolaltă și îndeosebi toți să ne străduim a le apăra și sprijini”.⁶ Supușii vrednici — și toți trebuie să fie astfel — se cere să ajungă la un așa grad de atașament față de tron, încît să consimtă să-și sacrifice avutul dacă așa cer interesele stăpînitorilor, și în fiecare moment să facă ce li se poruncește, conchizîndu-se : „De obște dragii miei prunci, ascultarea e cea mai mare dintră datoriile noastre”.⁷

Supunerea și credința îi obligă pe locuitori să denunțe orice manifestări îndreptate împotriva împăratului, iar în vreme de război să-l ajute în lupta cu vrăjmașii împărăției, asigurînd hrana oștirii și îndeplinind toate poruncile. Atunci cînd este necesar „supușii mai în vîrtute sînt datori a-și apăra patria și cu arme”, ei trebuind să dea dovadă de înțelegere și răbdare chiar și atunci cînd vrăjmașii le pricinuesc pagubă sau pradă.⁸

Practica vieții și observațiile personale asupra cărora a reflectat îndelung, îl îndeamnă pe învățătorul Ioan Tincovici să recomande școlarilor ca fiind un lucru înțelept, să renunțe la împotrivirea față de cei mari întrucît „mai de bun folos este a să lăpăda de împotrivirea puterii cei mai tari și a stăpînirii cei mai mari”.⁹

Spiritul de obediență este strîns legat de educația religioasă, considerîndu-se că „cei fără de lege și fără Dumnezeu” nu pot fi credincioși împăratului.¹⁰ Lipsa supunerii fiind echivalată cu tilhăria, copii trebuiau convinși de acest lucru prin afirmații și aprecieri care să-i înspăimînte și timoreze. În acest sens se arată că oamenii răi „de nu s-ar opri și ținea în triu, ne-ar bate, ne-ar chilăvi, ne-ar ucide, ne-ar prăda, ne-ar aprinde casele, și alte feluri de rău ne-ar face”.¹¹ Redarea pedepselor aplicate făcătorilor de rele întregeste argumentația.

⁵ Datorințele supușilor către monarhul lor. Pentru folosul școalelor românești celor din Țara Ungurească și din părțile ei împreunate. Buda, 1806, p. 30.

⁶ Ibidem., p. 31.

⁷ Cîntecă năravurilor bune pentru tinerime, p. 51.

⁸ Datorințele supușilor către monarhul lor, p. 38-42.

⁹ Ioan Tincovici, Înțelepte învățături... pentru îndreptarea năravurilor. (Buda, 1815), p. 13.

¹⁰ Datorințele supușilor către monarhul lor, p. 24.

¹¹ Ibidem., p. 12.

Aceștia se pedepsesc după măsura faptelor comise : cu arest, închisoare, robire în fiare, obezi sau cătușe ; alții cu bățai, cazne, cu luarea vieții, care se face cu sabia, cu pușca, cu streangul sau cu roata.¹² Este lesne de închipuit efectul care-l aveau asupra copiilor astfel de lecturi.

Cultul împăratului și prosternarea în fața acestuia pînă la depersonalizare, trebuie căutată în porunca divină : „Supușii trebuie să se arete cătră stăpînitorii lor cu toată cinstea și omenia“ sau în epistola Sf. Petru care pretinde : „De Dumnezeu vă temeți, pre împăratul cinstiți“. ¹³ Această cinstire hie-
ratică ce stabilește filiera : Dumnezeu, apostolii, religia, împăratul, dregătorii săi, nobilii, este declarată infailibilă și proclamată ca inexorabilă. Populațiilor din imperiu, populației românești în special nu-i rămînea altceva de făcut decît să accepte acest fatum implacabil care apăsa ca un blestem ancestral asupra sa, menținînd-o împilată de veacuri.

O altă componentă însemnată a modelului social preconizat, de autoritățile școlare, în plină epocă de desfășurare a ideologiei „luminilor“, este afirmarea hotărîtă a necesității culturii. Principiile care exprimau convingător perspectivele mărețe ale omului, în virtutea dreptului natural, și a posibilităților sale infinite, au fost preluate și subordonate ideii de conservare a statului feudal, cu structurile sale adaptate noilor cerințe.

Școala va ocupa un loc preponderent în atenția și activitatea oficialităților. Relevatoare este în acest sens afirmația că „după biserică îndată mai sfînt loc este școala ; căci întrînsa învățăm toate cîte ne arată nouă calea cătră cea vremenică și vecinică fericire“, ¹⁴ afirmație întărită de altele cu același conținut. ¹⁵ Omul învățat are o plăcută revelație ce i se dezvăluie atunci cînd cugetă asupra drumului parcurs de omenire care înainte „de cultivare nemica alta era decît o simplițitate, o sălbătecie și o adevărată stăpînitoare frică“, iar după răspîndirea culturii, după apariția științelor și tehnicii, oamenii la așa floare a fericirii au ajuns, încît unele țări ca Austria, Anglia, Franța s-au împodobit cu frumusețea culturii lor. ¹⁶

Învățăturile, cunoștințele, cultura s-au dezvoltat și diversificat în așa măsură încît au ajuns în deceniul opt al secolului al XVIII-lea să fie clasificate „în patru căpeteniile“ : învățăături ale sufletului (religioase), altele privitoare la alcătuirea trupului (biologico-medicale), cele care cercetează

¹² Ibidem., p. 13.

¹³ Ibidem., p. 25-26.

¹⁴ *Regulele scolastice, care sint orînduite și așezate pentru ținerea și procopseala școalelor românești celor din Țara Ungurească și din părțile ei împreunate.* Buda, (1815), p. 15-16.

¹⁵ Ibidem.

¹⁶ Maysi Bota, *Versuri indemnătoare către deprindere tinerimei romanesci întru învățăături.* Buda, 1829, p. 9.

dreptatea și adevărul (drept) și cunoașterea limbilor, istorie, matematică și filozofie. Evoluția lor a condus la întemeierea de academii care s-au ridicat aproape în toate țările, cât și la deschiderea de gimnazii.¹⁷

Se resimte adesea în literatura didactică ecoul principiilor pedagogice și didactice ale marelui pedagog elvețian Johann Heinrich Pestalozzi (1746—1827), care a considerat în spirit luminist că îmbunătățirea situației poporului se poate realiza prin educație și instrucțiune. Potrivit acestor principii, în familie și școală educațiunea trebuie desfășurată conform naturii trezind „forțele” și predispozițiile native ale copilului și contribuind la dezvoltarea armonioasă a naturii umane din punct de vedere intelectual, moral și fizic.

Frecventarea școlii era necesară nu numai pentru copii celor avuți, ci și pentru copii sătenilor. Corectivele intervin însă imediat arătându-se că „plugariul nici nu poate, nici nu știe, nici e lui de lipsă aș educa pruncul cu așa plasă de învățături, cu care se cresc prințipii, boiarii sau alți magnați”, ei rămânând datori a-și crește copii după puterile și condiția lor.¹⁸

Adăparea la izvorul cunoașterii presupune multiple cerințe din partea învățătorului, care trebuie să aibă răbdare, „cea dintii însușire a unui crescător public”.¹⁹ Părinții sînt datori de asemenea să-și trimită copii la școală, fiind condamnați acei cărora mai degrabă se îndeamnă a-și educa copii să fie isteți decît virtuoși.²⁰

Obligații multe revin, în același timp, și elevilor, apreciindu-se chiar că pentru a-și putea însuși învățături și cunoștințe, tînărul trebuie mult să asude deoarece cunoștințele „îndelungată sirguință caută”, la urmă fiind însă răsplătit cu „desfătată bucurie”.²¹ Școlarul mai are datoria de căpetenie de a-și cinsti dascălul căruia trebuie să-i dea toată ascultarea. Scopul mărturisit al acestei prevederi este deprinderea copiilor cu ascultarea, întrucît „care în tinerețe nu ascultă de dascălul său, acela va fi neascultătoriu stăpînirii sale și în vîrsta sa”.²² Plecînd de la școală elevii trebuie să meargă de îndată acasă, fără să piardă timpul în jocuri, „în svezii, în sudălmi, în gîlcevi”, și în alte lucruri necuviincioase și dăunătoare.²³ Este modelul nefiresc și pedant urmărit de pedagogii

17 *Ducere de mină către cinste*, Viena, 1777, p. 182—186.

18 Damschin T. Bojincă, *Dirigătorul bunei-creștere, spre îndreptarea multor părinți și bun folosul tinerimei române*, Buda, 1830, p. 54.

19 Constantin Diaconovici — Loga, *Ortografia sau dreptă scrisoare pentru îndreptarea scriitorilor limbii românești*, Buda, 1818, p. 51.

20 *Ibidem.*, p. 67.

21 *Ibidem.*, p. 46—47.

22 *Carte trebuincioasă pentru dascălii școalelor de jos românești neunite ...* Partea II-a. Viena, 1785, p. 278—280.

23 *Regulele scolastice ...* Buda, (1816), p. 21.

timpului, a școlarului care trebuie obișnuit cu activitatea și eficiența prin cerința insistență a unei munci intense și continue.

Folosită din plin, puterea de persuasiune a pildei și povețelor încearcă să întărească convingerea în siguranța și echitabilitatea orînduirii, în șansele ce le are fiecare pentru a fi fericit. În acest fel aprecierile generale teoretizate și nuanțate privitoare la posibilitățile oamenilor de a fi fericiți în condițiile date, urmăreau în primul rînd să abată atenția maselor de la problemele grave ale existenței, de la nedreapta alcătuire a societății.

Textele moralizatoare ale literaturii didactice afirmă că nimeni nu este exclus de la fericire; orășenii, meșteșugarii, țăranii și chiar zilierii și servitorii pot fi oameni fericiți, conchizîndu-se că „între fiește care stare poate omul să aibă bun noroc”.²⁴ Greșesc cei ce gîndesc că oamenii săraci sînt nefericiți, întrucît de multe ori oamenii mari și foarte bogați sînt mai nefericiți decît oamenii de rînd. Sfaturile care se dau privind mijloacele de realizare a bunei norociri recomandă oamenilor ca niciodată să nu dorească ceea ce nu este potrivit pentru rangul lor, ci fiecare „greutățile în starea sa cu răbdare a le purta”. Lumea trebuie să cunoască și să fie convinsă că nu în bogăție și prisos se cuprinde fericirea, ci în inima împăcată cu condiția sa, blîndețe și înțelepciune.²⁵

Dintre numeroasele povețe cu un remarcabil substrat social care abundă în cărțile de școală, reținem cîteva pe care le credem mai semnificative: „Nu te nădăjdui dar spre bogăția cea stricăcioasă, nici rîvni asupra aurului”,²⁶ nu lăcomi spre lucruri străine, că și pe ale tale în scurtă vreme le vei părăsi, nu căuta spre jefuirea cea deșartă.²⁷ Pledoaria împotriva iubirii de pămînt împinsă dincolo de limitele normalului, a tendinței de a aduna comori, ajunge la concluzia că mai „bine este a avea cele mai puține cu mulțămire, decît să poțesti dobitocește cele mai mari”.²⁸

Este condamnată de asemenea pizma și rîvna pentru mărire și desfătare,²⁹ afirmîndu-se că sănătatea este mai bună

24 *Ducere de mină către cînte și dreptate*... Buda, 1798, p. 6. Cf. Onisifor Ghibu, *Din istoria literaturii didactice românești*, în „Analele Academiei Române”, seria II-a, tom. XXXVIII. *Memoriile Secțiunii literare*. București, 1916, p. 247.

25 *Ibidem*.

26 *Alfavită suflătească*. Sibiu, 1803, p. 152.

27 *Ibidem.*, p. 155.

28 *Ibidem.*, p. 156-158.

29 *Ibidem.*, p. 160. Demonstrația recomandă textual: „Nu pizmui dar nici pentru un lucru a lumii această, nici rîvni la bogăție și avuție și mărire și la toată desfătăciunea cea trupească, nu pizmui dregătoriei... nu pizmui curților celor prea, înfrumusețate și cu ziduri pre dinafară, sau cu alt felu de îndestulare, că toate acestea sînt vremelnice și putrede...”.

decît bogăția,³⁰ mai capabilă de a-l face pe om fericit și mulțumit de sine. În vreme ce averea poate fi transformată în scrum, hârnicia și priceperea în muncă îi asigură omului o existență onorabilă și sigură. În această considerație își găsește temei și deductia potrivit căreia lucrul poate fi cît de greu, „și tot e de zece ori mai ușor decît sărăcia“.³¹ Contradicțiile evidente care apar între aceste sfaturi, demonstrează că majoritatea lor nu sînt altceva decît procedee sofistice de derutare a oamenilor și de diversiune psihologică și politică. De remarcat că sub aspectul sensului și circulației cuvintelor, a formării noțiunilor, apariția și sublinierea unor termeni ca fericire, înțelepciune etc., indică o mlădiere și o îmbogățire a gândirii sociale a secolului al XVIII-lea.

Munca ca izvor al bunăstării și belșugului se bucură de o tratare adecvată în concepția lui Ioan Tincovici. El consideră că omului i se cuvine prin munca sa cea dreaptă să se îmbogățească, argumentînd că înțelepciunea „dă voie și slobozenie a dobîndi avere și a o înmulți“.³² Fiecare trebuie însă să întrebuințeze bune și drepte mijlociri pentru adunarea ei, pentru chivernisire. Această poziție realistă și pozitivă este urmată de îndemnul sincer și convingător: „De ai ales odată vre o stare, rămii statornic și întemeiat într-însa“.³³

Dacă un sărac înțelept este mai mult respectat și cinstit decît un bogat fără minte,³⁴ iar viața plugarului este fericită pentru că „întru viețuire simplă află îndestulări“,³⁵ școlarii sînt preveniți că cei mai săraci trebuie ajutați atunci cînd au nevoie, altfel aceștia de deznădejde și de foame vor fi siliți să fure.³⁶ Aceste acte de caritate se recomandau a fi făcute fără a ține seama de starea sau religia celui sărac, într-un spirit idealist și idealizant de binefacere și intrajutorare. Prevăzînd marea ridicare la luptă a țăranilor condusă de Horea și vrînd parcă să o preîntîmpine, *Bucoavna* apărută la Sibiu în 1783, redă școlarilor povestirea despre Petru cel tras pe roată, luînd atitudine împotriva spiritului de revoltă ce se făcea tot mai simțit.³⁷ Exemplul cel mai des oferit în acest sens este cel al fetei bune care rabdă toate umilînțele stăpînilor, sau a slugii bune care-și servește cu statornică credință stăpînul.³⁸

Simbolica și iluzia ca procedee eficace de convingere sînt din plin exploatate, cu tendința de a anihila orice încercare

³⁰ *Bucuriu pentru pruncii cei rumănești cari sã aflã în Crãtia Ungureascã și hotarele ei impreunate*. Beci, 1781. Apud Lucia Protopopescu, *Contribuții la istoria învățămîntului din Transilvania 1774-1805*. București, 1966, p. 102-105; *ABC sau Alphavit pentru folosul și procopsala școalelor celor normalești a neamului rumănesc*. Blaj, 1783, p. 29-31.

³¹ *Cãrticã nãravurilor bune pentru tinerime*. Sibiu, 1819, p. 14-16.

³² Ioan Tincovici, *Înțelepte învățături ... pentru îndreptarea nãravurilor*. (Buda, 1815), p. 4.

³³ *Ibidem.*, p. 10.

³⁴ *Cãrticã nãravurilor bune pentru tinerime*, p. 31.

³⁵ *Carte de mînã pentru bine orînduita economie*. Buda, 1807, p. 10.

³⁶ *Cãrticã nãravurilor bune pentru tinerime*, p. 110-111.

³⁷ Apud Lucia Protopopescu, *op. cit.*, p. 109.

³⁸ *ABC sau Bucavna spre folosul școalelor neamului romanesc*. Ofen, 1797, p. 22-46.

de gândire liberă: „Nu trebuie să răsplătim rău pentru rău“, „omul gîndește, D-zeu rînduiește“, „toți nu pot avea veșmînturi frumoase, iară a fi curate fieștecare poate“.39

Zbuciumul lăuntric care a cuprins societatea europeană în secolul „luminilor“, deplasările de forțe, noile ritmuri de dezvoltare economică și socială, nostalgia spațiilor infinite și a călătoriilor temerare, se resimte și în cărțile de școală din Transilvania. Motivul negustorilor îmbarcați pe corăbii și porniți pe nemărginitul întinderilor de apă, spre țărmuri necunoscute,⁴⁰ revine ades, cultivînd gustul pentru călătorie și activități noi specifice economiei capitaliste incipiente. În pofida acestei ascensiuni a burghezei, care cîștigă tot mai mult teren, departajarea necesară dintre această clasă și nobili se impune a fi luată în seamă: „... nu să cuvine să aibă orășenii unire sau mestecătură cu cei de neam mare“, întrucît pînă cînd primii vor avea masa plină și arginți mulți, ceilalți îi vor ține egalii lor, dar cînd orășeanul va sărăci vor fugi de societatea lui.⁴¹

Modelul social de factură cosmopolită după exemplul originar francez, dar înveșmîntat într-un naționalism austriac forțat, încearcă să statueze o pretinsă alcătuire socială perfectă și durabilă, dincolo și deasupra realității națiunilor în formare. Acesta poartă pecetea unei vaste rețele de interese în care primează cele ale statului, reminiscențe ale tradiției și culturii feudale împletite cu elemente ale spiritului și mentalității burgheze dinamice și întreprinzătoare, pe măsura mobilității și mutațiilor produse în acea epocă.

Concomitent cu acest model social oficial, cărturarii români au conceput și exprimat direct și deschis uneori, indirect disparat și cu multă precauție cel mai adesea, considerații ce schițau un model social național posibil de realizat în perspectiva unor condiții favorabile.

În cadrul acestuia suveranii sînt văzuți cu totul altfel, meritele sau greșelile lor fiind raportate la nivelul de viață și condițiile create poporului, la fericirea pe care au asigurat-o supușilor. În acest context nedreptatea prințului face ca norodul să se răscoale asupra lui (răscoală văzută ca fiind justificată), pe cînd „cîrmuirea prințului celui bun“ duce la înflorirea patriei.⁴² Guvernarea este de asemenea adusă în discuție de Zaharia Carcalechi, care, sub pretextul greșelilor văzute de Aristotel la cartaginezi, afirmă că una din marile greșeli de guvernare, este aceea că celor săraci nu li se dădea

39 *Alfavitul sau Bucavna*. Blaj, 1796, p. 19–23.

40 *Cărtică nănavurilor bune pentru tinerime*, p. 100–101.

41 Ioan Tîncovici, *op. cit.*, p. 40.

42 Grigorie Pleșoianu, *Abetedar înlesnitor pentru învățătura copiilor*. Sibiu, 1828, apud. Onisifor Ghibu, *op. cit.*, p. 145–148.

posibilitate a se înălța la treptele cele înalte ale dregătorilor, cît și faptul că „prea mare cinste se da averilor, iară vredniciei puțină îmboldire se făcea spre a urma fapte mari“.⁴³ Atitudini mai neînfricate, critice, sînt luate și în legătură cu activitatea dregătorilor care nu-și îndeplinesc corect atribuțiile. Astfel este înfierată și combătută nedreptatea judecătorilor împotriva cărora poporul cîrtește,⁴⁴ ca dovadă a emancipării sale și a dorinței de libertate și dreptate.

Noțiunea de patrie diferă aici radical de cea expusă mai înainte. Dacă ideologii imperiului demonstau că patria este acolo unde este bine, cărturarii români afirmă: „Noi însă iubii miei prieteni avem țara noastră pe care o numim Patrie, au muma noastră, căci ea ne hrănește și într-însa trăim“. Dragostea și credința față de patrie, de patria adevărată, îi face să declare cu hotărîre: „Pentru lege și patrie batem război“.⁴⁵

În această nouă viziune, la adresa țăranilor se fac aprecieri pline de simpatie exprimate cu căldură și convingere. Unii autori se identifică chiar cu țăranii și munca lor, declarîndu-și apartenența la cinul acestora: „Noi plugarii și țăranii ducem toate cele de lipsă cetățenilor și orășenilor...“⁴⁶ Considerațiile de acest fel converg spre a arăta că o cerință de seamă este „să iubim pe toți frații noștri români și mai mult pă cei de la sate decît pă cei de la orașe... plugarii și țăranii care ne hrănesc pre noi trebuie cinstiți și socotiți ca niște părinți ai noștri. Aceștia se lasă pe ei săraci și ne fac noă celor după la orașe toate făr de cite n-am putea trăi, pentru aceea nu se cuvine să-i nedreptățim, să ne răstim la dîșii, și să-i înjurăm au să-i înșelăm cînd îi vedem proști“.⁴⁷ Dincolo de buna credință și sinceritatea autorului, care dau nota dominantă textului, surprindem în această confesiune elogiul structurii rurale în raport cu cea citadină, fapt semnificativ pentru rezerva dar și pentru limita gîndirii sociale față de acest element nou în evoluția societății. Prețuirea de care se bucură țăranii îl conduce pe autor la deosebit de semnificativa afirmație: „După mărturia faptelor țăranul are dreptate“.

Spre a ajunge la situația ideală și înaltă cînd un neam se poate mîndri cu bărbați excelenți, înavuți în cultură, adevărați și înflăcărați patrioți, iubitori de adevăr și dreptate, temeinici în păzirea strămoșeștilor drepturi, învăpăiați în cuget și cu dragoste „cătră pricopseala și bun sporiul fericirii ge-

43 Zaharia Caracalechi, *Biblioteca românească*, partea a II-a. Buda, 1829, p. 12-13.

44 Grigore Pleșolanu, op. cit., p. 145-148.

45 Ibidem.

46 Moise Fulea, *Bucovina de mînmă*. Sibiu, 1815, p. 34-36; *Bucovina sau cîntecul de nume pentru trebuința pruncilor rumânești nănuți din Ardeal*. Sibiu, 1826, p. 34-36.

47 Grigore Pleșolanu, op. cit., p. 145-148.

nului⁴⁸,⁴⁸ este nevoie de unitate, voință și neprecupețite eforturi. Unirea însă nu se poate realiza atîta vreme cît mulți români, mai ales din cei care au crescut sub aripi străine, sînt în așa măsură cuprinși de momiri politice, încît se rușinează a spune că sînt români, fiind în stare ca „și de însuși strămoșescu lor singe al vestiților romani s-ar lăpăda...”⁴⁹ Pentru unirea într-un singur șuvoi a tuturor energiilor neamului „... să lăsăm goana și certele religioase...”, să ne sfătuim mai des unii cu alții ori de care confesie sîntem, căci toți sîntem acelaș sînge”.⁵⁰

La disensiunile și învrăjbirea confesională în cea mai mare parte au contribuit cu bună știință autoritățile. Faptul este ilustrat și prin aceea că politica curții vieneze a favorizat mai mult pe uniți, încît aceștia au manifestat interes mai ales pentru învățămîntul superior neglijîndu-l pe cel primar. Așa se explică faptul că majoritatea bucoavelor apărute erau destinate școlilor confesionale ortodoxe, întărind astfel constatarea pe care Petru Maior o făcea în 1813: „Iară cu școalele cele de pe sate pînă acum întrec neuniții pre cei uniți în Ardeal”.⁵¹

Buna înțelegere și unitatea celor de un neam, era pusă înaintea de toate în slujba dezideratelor luminate ale epocii. Școala înzestrată cu dascăli pregătiți și pricepuți era primul factor chemat să disloce munții întunericului de veacuri și a tenebrelor, trezind neamul la lumină. Faptul că în puține sate românești erau școli, îi determină pe cărturarii patrioți și clarvăzători să ceară conaționalilor cu stare mai bună, în numele dragostei frățești, să contribuie după puterea lor la pornirea școlilor atît de necesare.⁵² Omul înțelept cinstește întotdeauna școala „și cine ajută o școală nu miluiește sărac, ci tae sărăcia la mulți sărmani și nenorociți copii, carii cu vremea vor fi folositori lor și neamului lor”.⁵³

Neamul întreg, dar mai ales bărbații lui luminați, trebuiau să ia aminte la viața prezentă, căutînd în același timp să prospecteze viitorul. La aceasta îndeamnă și cheamă versurile învățătorului Moise Bota: „Cearcă a vedea române, Cum trăești astăzi? Dar mine?”⁵⁴

Acest lucru se impune de îndată ce popoarele au ajuns „întru cunoștința singelui și a genului lor”, românilor cu atît mai mult cu cît ei trebuiau să aibă mereu în față exemplul

48 Maysi Bota, *Versuri indemnătoare*..., p. 9.

49 Ibidem.

50 „Foaie pentru minte, inimă și literatură”, 1844, nr. 50, 11 decembrie, p. 392.

51 Chibu Onișor, Apud op. cit., p. 97.

52 „Foaie pentru minte, inimă și literatură”, 1844, nr. 50, p. 392.

53 D. Jianu, *Mentor sau Abețedar pentru folosul tinerilor ca să îndeletnicesc la învățătură*, Sibiu, 1836. Apud Onișor Ghibu, op. cit., p. 157.

54 Maysi Bota, op. cit., p. 12.

strămoșilor romani care puneau virtutea cea mai mare în procopseala tinerilor, în dezvoltarea tehnicii, în purtarea ostășiei și în ocîrmuirea înțeleaptă. La romani fii bărbaților puternici și viteji învățau împreună cu cei orfani „și se procopseau crescînd întru semțiri bune...“⁵⁵ existînd deci un spirit de echitate și frățietate. Procedul romantic prin care se atribuie strămoșilor idealuri și fapte pe care luptau să le înfăptuiască luminiștii, este preludiul noului curent cultural care se anunță !

Istoria însă merge înainte, cursul ei în timp este ireversibil, lucrurile evoluează și românii nu se pot cantona într-un trecut, oricît ar fi el de glorios. „A trecut timpul fraților în care să ne mai putem răzima numai pe diplomele cele străbune“, fără a citi în ele și fără a dovedi că „merităm a fi respectați întocma după coprinsul acelora...“⁵⁶ Este un apel la știința de carte, la ridicare prin gnosă, dar și la egalitatea românilor cu celelalte națiuni pe baza dreptului istoric.

Subliniind spiritul pe care corifeii Școlii Ardelene l-au infuzat cu preponderență acțiunii de culturalizare a maselor, Lucian Blaga arăta că aceștia se simțeau chemați să împlinească în răstimpul unei vieți, ceea ce istoria a neglijat vreme de o mie de ani, să ridice la înălțimea unui veac luminat, un popor rămas de secole în urmă.⁵⁷ Pentru cărturarii luminiști problema socială devenise în primul rînd o problemă culturală, ridicarea prin cultură fiind pusă în slujba pregătirii luptei pentru emancipare politică națională.

În acest spirit sînt condamnați cei cuprinși de febra aurului și care rămîn reci la „luminare și procopseala fiilor săi“,⁵⁸ pentru că de nu se vor depune strădanii pentru creșterea și educarea tineretului, în zadar se va încerca acest lucru cu bărbații, „căci bărbații trebuie făcuți din copii“. ⁵⁹ Învățaților li se pare de neînțeles de ce oamenii în goana după avere, pe care o înfierează, sînt în stare să-și părăsească patria hazardîndu-se în necunoscut, în vreme ce pentru lucrul cel mai prețios — educarea lui și a copiilor — nu-și consacră cîteva minute pe zi.⁶⁰

Cei ridicați din neamul în care majoritatea erau săraci, semnalează printre greșelile comise în educație și pe aceea că nu se sădește în sufletele copiilor iubirea, care este rădăcina tuturor virtuților, dragostea de oameni, „o iubire neegois-

⁵⁵ Ibidem., p. 9.

⁵⁶ „Foaie pentru minte, inimă și literatură“, 1844, nr. 50, p. 391.

⁵⁷ Lucian Blaga, *Gîndirea românească în Transilvania în secolul al XVIII-lea*, București, 1966, p. 128-129.

⁵⁸ Maysi Bota, op. cit., p. 9.

⁵⁹ G. Pleșoianu, *Abatețar franțezo-romănesc pentru tinerii începători*. (F. 1.), 1829, p. 3.

⁶⁰ „Foaie pentru minte, inimă și literatură“, 1844, nr. 49, p. 386.

tică". Tinerii trebuie învățați de mici a iubi pe tot omul, „a avea înțelegere și compătimire și a ajuta totodată pe cel sărac”.⁶¹

Concluzia că numai școlile pot deschide o cărare sigură „pentru a ne scutura întâi de noptaticul întuneric al neștiinței în care orbităm de câteva veacuri, și a doua pentru a ne feri de ispita ce cearcă unii ca să ne topească în cazanul altor ginte”,⁶² este desigur îndreptătită. Pentru a fi mai convingător Moise Bota. în versurile sale, prefigurându-l pe poetul deșteptării — Andrei Mureșeanu — deplînge cu amărăciune și elocință somnul adînc în care au căzut strănepoții romanilor, neavînd nici un îndemn „cătră lumina”.⁶³

Cel care a sintetizat în chip strălucit dezideratul educației prin școală atît de necesar poporului, este Gheorghe Șincai marele titan al gîndirii și acțiunii luminate din Transilvania. El exprimă lapidar dorința : „precum la alte neamuri, așa și la români să se rădăce școale în care să se învețe toți pruncii în limba sa a ceti, a scrie, a număra”.⁶⁴

Criticînd manualele școlare cu un conținut prin excelență religios, la care se revine după moartea lui Iosif al II-lea, cărturarii patrioți găsesc prilejul să arate necesitatea ca școlarii să învețe nu numai rugăciunile și psalmii, ci trebuie să fie pregătiți pentru a putea urma la gimnazii, învățînd și o limbă străină. Se postulează că pentru progresul țării avem nevoie de meșteșugari calificați ridicați din sînul neamului: „... pînă cînd nu vom avea și meșteri români carii să fie practizat încă și prin țări străine, nu putem înainta în viața cetățeană”.⁶⁵ Faptul era absolut necesar și adevărat de vreme ce se constată că în țările române sînt foarte rari meșteșugarii calificați dintre localnici, meseriile fiind practicate de către străini, slab pregătiți și fără diplome sau atestate.⁶⁶

Conștiința națională fiind într-o fază avansată de afirmare, activitatea culturală pusă în slujba luptei politice naționale, avea în vedere și Țările Române, spre care începe să graviteze atenția și acțiunea cărturarilor transilvăneni, după revocarea reformelor lui Ioasif al II-lea și instaurarea regi-

61 Ibidem., p. 385.

62 Ibidem., p. 383.

63 Maysi Bota, op. cit., p. 14. Autorul declară cu durere :

„Oh ! Voi strănepoți românești,
Sînge de bărbați heroicești ;
Cum dormiți în somnul adînc,
Și strămoșii voștri plîng
Văzîndu-și vișele sale
Fără nici o îndemnare
Cătră lumina”.

64 George Gavril Șincai, Catechismul cel mare cu întrebări și răspunsuri. Blaj, 1783, p. 3.

65 „Foaie pentru minte, inimă și literatură”, 1844, nr. 50 11 decembrie, p. 392.

66 Zaharia Caraculchi, Biblioteca românească sau adunări de multe lucruri folositoare, partea a IV-a, 1830, p. 37.

mului reacționar al restituțiilor nobiliare. Principatele beneficiau de o organizare statală națională, iar după restaurarea domniilor pămîntene care a însemnat triumful luptei forțelor naționale, de o mai largă autonomie politică, ceea ce va face ca mulți cărturari transilvăneni formați în zonele culturii luminate central europene, să treacă Carpații spre a sluji mai bine cauza culturii naționale. Acest fenomen își găsește răsunet și în textele manualelor școlare.

Autorii au în vedere mai ales ocupațiile noi legate de evoluția științelor și a culturii, care determină o continuă structurare socială, în care cei care cultivă noile profesii își găsesc locul firesc și necesar. Astfel se ajunge la exprimarea speranței îndreptățite și susținut afirmate că „toate se vor îndrepta numai să se lumineze tinerimea românească”, cînd se vor putea vedea filozofi români, astronomi, geografi, ingineri, pictori, arhitecți și alți specialiști practicînd meșteșuguri frumoase.⁶⁷ Pentru a ajunge în rîndul neamurilor înavuțite în știință și cultură, românii trebuie să vorbească de gimnastică, retorică, poezie, istorie, filologie, matematică, drept, teologie, medicină,⁶⁸ cultivîndu-și în acest sens limba, creindu-i noi disponibilități de cuprindere și exprimare.

Luminile culturii trebuiau să disloce, omogenizeze și unească marea comunitate a neamului și să o ridice din sărăcie, această plagă ancestrală a populației românești din Transilvania cauzată de exploatarea socială și națională. Referiri la exploatarea națională mai ales și la rezultatul ei, își face loc în scrisul lui Gheorghe Șincai, al cărui spirt coroziv va penetra dincolo de conveniențe, dovedindu-se mai puternic decît efemerul politic și directivele acestuia, în amara constatare că cei săraci „mai mulți se află în neamul nostru decît bogați”.⁶⁹

Prezentat prin prisma imperativelor ideologiei luminilor, care cerea investirea tuturor speranțelor și eforturilor în școală și învățăturile răspîndite de aceasta, modelul social național poate fi surprins în principalele sale articulații pe suportul acestei concepții. În situația de atunci cînd perspectiva unei egalități efective cu celelalte națiuni era încă vag profilată în viitor, iar aceea a constituirii unui stat național încă îndepărtată chiar pentru vizionari, cultura și luminile acesteia rămînea planul în care sentimentul național putea fi cultivat și afirmat.

67 Ibidem.

68 Eliad I. (Rădulescu), *Gramatica românească*. (Sibiu), 1928, p. XXV-XXVI.

69 George Gavril Șincai, *op. cit.*, p. 4.

Cărturarii transilvăneni, corifeii ai Școlii Ardelene, gînditori de prestigiu, au folosit cadrul favorabil oferit de despotismul luminat, dezvoltînd o mișcare politică în formele ei culturale de manifestare, contribuind prin elaborarea manualelor școlare și considerațiile sociale și naționale inserate în textele acestora, la pregătirea conștiinței naționale și lărgirea orizontului politic al generației care va înfăptui revoluția de la 1848.